

**UNIwersYTET TECHNOLOGICZNO-HUMANISTYCZNY
im. KAZIMIERZA PUŁASKIEGO W RADOMIU
WYDZIAŁ SZTUKI**

IKONY-CIENIE EPIFANIĄ ŚWIATŁA

STRESZCZENIE ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr Małgorzata Dawidiuk

Promotor

dr hab. Janusz J. Cywicki
prof. UR

Radom 2021

STRESZCZENIE

Ikony z całą ich złożoną formą i transcendentnym odniesieniem stały się inspiracją dla wielu wybitnych artystów XX wieku. Ich twórczość jest świadectwem nieprzemijającego znaczenia tego typu malarstwa dla sztuki współczesnej. Ikony twórczo oddziałują na artystów reprezentujących różne kierunki w sztuce. Twórczość ich stanowi ważne zjawisko, szczególnie w dziełach o ambicjach metafizycznych.

Ważnym elementem w malarstwie ikonowym, który podkreśla tajemnicę obrazowania jest światło, towarzyszące działalności twórczej od dawna. Znakiem emanacji światła w sztuce antycznej jest złoty dysk, wieniec z promieni lub świetlisty krąg spotykany nad głowami rzymskich cesarzy. Również posąg Buddy wyróżnia się świetlistym kręgiem nad głową. Rolę światła jakie miało zabłysnąć w ciemności objawiają także prorocтва Starego Testamentu.

Nowy Testament we wszystkich kanonicznych ewangeliach podkreśla rolę i siłę światła jako atrybutu Chrystusowego, a zarazem zjawiska tajemniczego dla określenia zbawionych, którzy „lśnić będą jak słońce”.

Dla mistyków średniowiecznych, światło było równoznaczne z istotą Boga. W sztuce chrześcijańskiej wyrażone było nimbem lub aureolą, symboliką przejętą ze sztuki pogańskiej. Piękno jako odbłask światła odnaleźć można również w sztuce bizantyjskiej, w której głównym przedstawicielem jest Pseudo-Dionizy Areopagita, żyjący na przeł. V i VI w., teolog i filozof chrześcijański, autor zespołu pism Corpus Dionysiacum. To on przedstawiał piękno za pomocą światła, blasku, które stało się synonimem duchowej rzeczywistości. Światło będące odbiciem boskiej rzeczywistości stało się podstawowym pojęciem mistycznej teorii, hezychizmu, którego filozoficzną wykładnię stworzył mnich z góry Athos - święty Grzegorz Palmas. Ostatecznym celem tej teorii była kontemplacja światła. Mistyka tego prądu jest aktualna do dziś w prawosławiu i ma wpływ na malarstwo ikonowe w Bizancjum i poza jego granicami.

Zgodnie ze słowami świętego Pawła, Bóg mieszka „w światłości niedostępnej” i jak twierdzi Irina Jazykowa, profesor z Biblijno-Teologicznego Instytutu św. Andrzeja w Moskwie, teoretyk sztuki, badaczka tematu, ikona przedstawia świat absolutnej światłości.

Światło w ikonie wyraża: złote tło, światłość oblicza oraz nimby. Światło przenika wszystko i stanowi życie ikony. Podobne stanowisko wyrażają i inni teoretycy sztuki, a między innymi też Paul Evdokimov - świecki teolog prawosławny. Interesujący przykład ikon

malowanych światłem stanowią freski Teofanesa z kaplicy Trójcy Świętej w cerkwi Przemienienia Zbawiciela w Nowogrodzie. Tam światłość jakby spływa wszędzie swobodnymi potokami po szatach, pulsuje we włosach, odbija się w oczach.

W epoce nowożytniej i jego malarstwie rozpowszechniono apologię światła. Widać to również w wielu dziełach filozofów i mistyków, gdzie piszą o świetlistości złota i blasku szlachetnych materiałów.

W sztuce średniowiecznej blask wyrażała aureola. Dla gotyku charakterystyczna stała się aureola promienista, potem aureola ze światłem rozproszonym zwana glorią.

W epoce baroku dążącego do uchwycenia stanów duchowych w formie natchnień i ekstaz, światło odgrywa dużą rolę, prowokując przy tym walkę światła z ciemnością.

Cień stawał się elementem zrodzonym z obserwacji świata widzialnego. Jako pierwszy zauważył ten problem Leonardo da Vinci, a potem jego następcy. Ciemność i cień stają się równie ważne jak światło.

Symbolika światła istnieje w dziełach Tintoretta, Caravaggia czy mistrzów hiszpańskich. Wreszcie, emanacja światła bywa ulubionym środkiem wyrazu malarstwa Rembrandta, u którego światłocienie odegrał główną rolę estetyczną.

Od XVI wieku sztuka zachodnia poszła własną drogą, oddaloną od bizantyjskiej ikony. Malarstwo ikonowe tkwiło w artystycznym kanonie wyznaczonym przez religię. W prawosławiu przetrwało wraz z jego kanonami religijnymi do dziś. Zaznaczyć należy, że sztuka bizantyjska stała się inspiracją dla symbolistów, szczególnie malarzy z kręgu nabistów, którzy docenili jej dekoracyjne walory oraz kolorową grę światła.

Renesans cerkiewnej ikony malowanej na desce nastąpił dopiero na początku XX wieku. Postęp technik konserwatorskich umożliwił odkrycie blasku starych ikon, a efekt restauracji cerkiewnych „czarnych desek” zaprezentowano na wystawie w 1913 roku w Moskwie. Był to przełomowy moment nie tylko w dziejach ikony, ale w dziejach sztuki światowej. Odkrycie pierwotnych, oryginalnych starych warstw ikon umożliwiło nowe spojrzenie na malarstwo cerkiewne i wpłynęło na sztukę współczesną. Zaczęto mówić o niezwykle pięknym i fascynującym świecie ikon, o skarbach kultury prawosławnej i głębokiej teologii zrodzonej za przyczyną tychże obrazów. Żywa kolorystyka ikon, płaskość formy, kompozycja na bazie figur geometrycznych stały się inspiracją dla wielu artystów awangardy (Kandinsky, Chagall, Poliakoff, Malewicz, Klein).

Współcześnie, artystą który wywarł ogromny wpływ na sztukę cerkiewną jest przede wszystkim Jerzy Nowosielski. To on przyczynił się do rozwoju nowatorskich form obrazów

wywodzących się z malarstwa ikonowego i połączył harmonijnie tradycję religijną ze sztuką współczesną poprzez ciemne karnacje przedstawianych osób i nimby o jasnej kolorystyce.

Symboliczną kolorystykę wyrażaną światłem niesie twórczość malarska współcześnie żyjącego Stanisława Białogłowicza. Śladami Nowosielskiego podąża także Michał Bogucki i wielu innych artystów, nie tylko w Polsce.

Ikony-cienie stanowią współczesną formę malarstwa, opartą na podbudowie teologii ikon. Są wyrazem poszukiwań artystycznych i nie uzurpują sobie prawa do statusu malarstwa sakralnego. Światło jest ich głównym tematem wraz z jego boską emanacją promieniowań i odbłasków. Ikony-cienie z jednej strony wskazują na tradycję, z drugiej zaś przekraczają materię sakralności, zmierzając ku sztuce abstrakcji.

W chrześcijańskiej ikonie transcendentną rzeczywistość jako wieczną światłość, wyrażają nimby - świetliste otoki wokół głowy przedstawionej postaci. Taki symbol oznaczał światłość i chwałę. Przybierał on różną postać w różnych epokach jako mandorla, koło, okrągły dysk, nimb trójkątny, sześciokątny, ośmiokątny oraz różne barwy. Złote nimby, z całą ich symboliką, odgrywają bardzo ważną rolę w kompozycji każdej tradycyjnej ikony, a także ikon-cieni, gdzie zarysy sylwetek ze złotymi nimbami wskazują na ich osobowy i jednocześnie duchowy wymiar.

W ikonach-cieniach źródło światła pozostaje niewidoczne, podobnie jak w klasycznych ikonach, znajduje się poza obrazem, ma charakter metafizyczny i wprowadza treści symboliczne. Ikony-cienie wskazują drogi ku niewyrażalnej Światłości. W rezultacie to one doprowadziły do powstania myśli twórczej i zrodzenia się tematu w postaci cyklu obrazów emanujących epifanią światła. Ten zestaw plastyczny i jego siła przekazu pozwala na odnalezienie się człowieka w sytuacji wewnętrznego rozbicia, bowiem jego wnętrzu świat często jest chaosem pożądań, niepokojów i iluzji. Obrazy te są wyrazem plastycznej zadumy nad kondycją i zagubieniem współczesnego człowieka, a równocześnie symbolem poszukiwania światła, jasności, nadziei na tryumf mimo trudności czy kryzysów.

W tym cyklu obrazów kształtuje się nowa idea, przechodzi przez przysłowiowe „bramy światłości” z wezwaniem do nowej wizji jaśniejącej na granicy horyzontu. Wyłania się odpowiedź znacząca, akcentująca siłę przekazu światła w dwunastu obrazowych odsłonach - 12. Bram Nowego Świata.

Małgorzata Dawidiuk

ABSTRACT

With all their intricate forms and transcendental references, icons became an inspiration for many prominent artists of the 20th century. Their oeuvre is a testimony to the continued importance of this genre of painting for contemporary art. Icons have a creative impact on artists following different trends in art. Their works depict an important phenomenon, particularly works with metaphysical ambitions.

An important element of icon painting that emphasises the mystery of imaging is light which has been accompanying creative work for a long time. In the ancient art the sign of emanation of light was a gold disc, wreath of rays or luminous circle seen above the heads of the Roman emperors. The Buddha statue is also distinguished with a luminous circle above his head. The role of light that is to shine in the dark is also revealed in the prophecies of the Old Testament.

In all canonical gospels, the New Testament emphasises the role and power of light as Christ's attribute and, at the same time, a mysterious phenomenon to depict the saved ones who will “shine like the sun.”

For medieval mystics light was tantamount to the essence of God. In Christian art it was expressed with a halo or aureole whose symbolism was adopted from the pagan art. Beauty as a shimmer of light may also be found in Byzantine art, with the main representative being Pseudo-Dionysius the Areopagite living at the turn of the 5th and 6th century, a Christian theologian and philosopher, author of the set of works entitled *Corpus Dionysiacum*. He presented beauty with the use of light and shimmer that became a synonym of spiritual reality. The light as a reflection of divine reality became the basic notion of mystical theory of hesychasm whose philosophical interpretation was devised by a monk of Mount Athos, St Gregory Palamas. According to this theory, the final goal was the contemplation of light. The mysticism of this trend is still vibrant in the Eastern Orthodox Church and affects the icon painting in Byzantium and outside its borders.

According to the words of Saint Paul, God lives “in inaccessible light”, and Irina Jazykova, Professor at St Andrew’s Institute of Bible and Theology in Moscow, art theoretician and scholar, says that an icon presents the world of absolute light.

Light in the icon is expressed by a gold background, luminous visage and halos. Light permeates everything and gives life to the icon. A similar view is expressed by other art theoreticians, such as Paul Evdokimov, lay Orthodox Christian theologian. An interesting example

of icons painted with light can be noted in the frescos of Theophanes in the Holy Trinity chapel in the Saviour's Transfiguration Church in Novgorod. There the light sort of freely flows in streams down the robes, flashes in the hair and is reflected in the eyes.

The apologia of light is broadly present in the modern era paintings. It can also be noted in many works of philosophers and mystics, where they write about the luminosity of gold and the glow of precious materials.

In the medieval art the light was expressed by aureole. A feature characteristic of the Gothic era was the radiant aureole, and then aureole with diffused light known as glory.

In the Baroque epoch which aimed at capturing the spiritual states in the form of inspirations and ecstasies, light played a great role provoking, at the same time, the fight between light and darkness.

The shadow became the element born out of the observation of visible light. The first person to note this problem was Leonardo da Vinci, and then others followed. Darkness and shadow became equally important as light.

The symbolism of light can be observed in the works of Tintoretto, Caravaggio or the Spanish masters. Finally, the emanation of light was the favourite means of expression in the paintings of Rembrandt where the chiaroscuro played the main aesthetic role.

Starting from the 16th century, the Western art went its separate way distinct from the Byzantine icon. Icon painting remained in the artistic canon set by the religion. In the Eastern Orthodox Church it has survived with its religious canons till the present day. It needs to be emphasised that the Byzantine art became the inspiration for symbolists, particularly painters from the Les Nabis group who appreciated its decorative values and colourful play of lights.

The renaissance of the Orthodox church icons painted on wooden boards came only at the beginning of the 20th century. Thanks to the progress of conservation techniques, it was possible to uncover the splendour of old icons, and the result of restoration of the Orthodox Church "black boards" was presented at the 1913 exhibition in Moscow. It was a breakthrough moment not only in the history of the icon but in the history of the global art. The discovery of the original old layers of icons shed new light on the Orthodox Church paintings and affected contemporary art. People started talking about the extremely beautiful and fascinating world of icons, about the treasures of Orthodox culture and the profound theology born out of these pictures. The bright colours of the icons, flat form, composition based on geometrical figures became the inspiration for many avant-garde artists (Kandinsky, Chagall, Poliakoff, Malewicz, Klein).

Today the artist of great influence on the Orthodox Church art is primarily Jerzy Nowosielski. He contributed to the development of pioneering forms of pictures derived from the icon painting and harmoniously combined the religious tradition and contemporary art through dark complexions of the depicted persons and bright halos.

The symbolic colour scheme expressed with light is also used in the works of contemporary painter, Stanisław Białogłowicz. Those who follow in the footsteps of Nowosielski include Michał Bogucki and many other artists, not only in Poland.

The shadow icons are a contemporary form of painting based on the substructure of icon theology. They are the expression of artistic explorations and do not usurp the right to achieve the status of sacral painting. Their main theme is light, with its divine emanation of radiance and reflections. On the one hand, the shadow icons point to tradition and, on the other hand, they go beyond the matter of sacredness and move towards the art of abstraction.

In the Christian icons the transcendent reality is expressed as eternal light by halos, that is luminous circles around the head of the depicted figure. This symbol came to mean light and glory. It took on various forms in various epochs as mandorla, circle, round disc, triangular, hexagonal and octagonal halo and various colours. The golden halos, with all their symbolism, play a very important role in the composition of every traditional icon, also the shadow icons where the silhouettes of figures with the golden halos point to their personal and spiritual dimension.

In the shadow icons the source of light is invisible and, similarly to the classic icons, stays outside the picture, is of metaphysical nature and introduces symbolic content. The shadow icons point to the path towards inexpressible Light. As a result, they led to the formation of creative thought and emergence of the theme in the form of a series of pictures emanating the epiphany of light. This plastic set and its appeal enable a man to recover in the situation of inner turmoil, as their internal world is often a chaotic mixture of desires, unrest and illusions. These pictures are the expression of plastic meditation on the condition and confusion of a modern man and, at the same time, the symbol of search for light, clarity and hope for triumph despite difficulties or crises.

A new idea takes shape in this series of pictures, as it goes through the proverbial “gates of light” with a call for a new vision shining at the brim of the horizon. What emerges is a significant response emphasising the appeal of light in twelve pictures – 12. Gates to the New World.

Małgorzata Dawidiuk